

Г. Д. Панков, доктор філософських наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

gpank27@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1017-4891>

АГИОГРАФИЧНИЙ МІФ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Агіографічний міф розглядається як різновид антропологічної міфології в її релігійній модифікації. Запропонована узагальнена модель агіографічного міфу в єдності екзистенціального, аксіологічного та семіотичного аспектів культури. Проаналізовано його систематизуюче ядро, яким є антропологічна фігура святого в його аскетичному сходженні до ідеалу святості. Виокремлено дві суттєві ланки в демонстрації міфом картини аскетичного подвигу — духовна боротьба за ідеал і духовна праця в їхньому ціннісному вмісті та поетичній формі вираження. Обґрунтовано спрямованість міфології життя святих до апологетики певної конфесійної традиції, унаслідок чого запропоновано розглядати цю міфологію як агіографічну апологетику релігії, яка ґрунтується на міфопоетичному дискурсі.

Ключові слова: *агіографічний міф, святий, ідеал святості, аскетика, міфопоетика, аскетична апологетика.*

Г. Д. Панков, доктор философских наук, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

АГИОГРАФИЧЕСКИЙ МИФ КАК КУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

Агиографический миф рассматривается как разновидность антропологической мифологии в её религиозной модификации. Представлена обобщающая модель агиографического мифа в единстве экзистенциального, аксиологического и семиотического аспектов культуры. Проанализировано его систематизирующее ядро, которым является антропологическая фигура святого в его аскетическом восхождении к идеалу святости. Выделены два существенных звена в демонстрации мифом картины аскетического подвига — духовная борьба за идеал и духовный труд в их ценностном содержании и поэтической форме выражения. Обоснована нацеленность мифологии жизни святих к апологетике определенной конфессиональной традиции, вследствие чего предложено рассматривать данную мифологию в качестве агиографической апологетики религии, основывающейся на мифопоэтическом дискурсе.

Ключевые слова: *агиографический миф, святой, идеал святости, аскетика, мифопоэтика, аскетическая апологетика.*

G. D. Pankov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

HAGIOGRAPHIC MYTH AS A CULTURAL PHENOMENON

The aim of this article is to present the hagiographic myth as a specific cultural model.

Research Methodology. The research is based on the culturological approach, in the system of which existential, axiological and semiotic methods of analysis are combined. The culturological approach is organically combined with a critical interpretation of hagiographic literature. However, the undertaken criticism resolutely dissociates itself from the scientific approach to mythology and relies on the humanitarian principles of the scientific paradigm.

Results. A generalizing model of the hagiographic myth in the unity of the existential, axiological and semiotic aspects of culture is presented. Its systematizing core is analyzed, which makes up the anthropological figure of the saint in its ascetic ascension to the ideal of holiness. Two significant links are highlighted in the demonstration of the myth of the ascetic deed — the spiritual struggle for the ideal and spiritual labor in their value content and poetic form of expression. The aim of the mythology of the life of the saints to the apologetics of a certain confessional tradition is justified, and as a result it is proposed to consider this mythology as a hagiographic apologetics of religion based on mythopoetic discourse.

Novelty. An attempt is made to demonstrate culturological comprehension of the hagiographic myth as a specific cultural segment.

The practical significance. The results of this publication can be used in the educational practice for forming a humanistic attitude to religious texts as a heritage of spiritual culture with its existential and valuable content.

Key words: *hagiographic myth, holy, holiness ideal, ascetics, mythopoetics, ascetic apologetics.*

Постановка проблеми. Серед різноманітних культурних модифікацій помітне місце посідає корпус «житійної» літератури, присвячений життєдіяльності подвижників релігійного благочестя. У світських гуманітарних науках згаданий корпус дістав назву агіографічної міфології. Зацікавленість культурологічної науки «життями» святих актуалізує комплекс питань, що фокусуються на з'ясуванні ключових проблем змісту, форми й механізмів зазначеного різновиду міфу в його співвіднесеності з культурою. Культурологічне вивчення — дослідницька реконструкція в контексті парадигмальних нормативів цієї галузі гуманітарного знання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Згідно зі словами російського науковця А. М. Прилуцького (2017), явище агіографічного міфу ще не вивчено. Інколи його трактування ґрунтується на сциєнтичній позиції, відповідно до якої міф розуміють як вигадку, що приймається за істину, котра свідчить про його несумісність із науковими даними (Боровков, 2009). Спроби культурологічного осмислення означеного міфологічного типу здійснювалися в окремих публікаціях харківської дослідниці М. А. Чумаченко (2015) і автора цієї статті Г. Д. Панкова (2014; 2014; 2015; 2016; 2017). Однак у зазначеному аспекті потрібні багато систематичніші й фундаментальніші дослідження.

Мета статті – вивчити специфіку агіографічного міфу як культурного сегмента. Таке дослідження сприяє вивченню агіографічної культури, а також з'ясуванню методологічних можливостей культурології в інтерпретації агіографічних текстів. На жаль, нормування обсягу цієї статті дозволить звернутися до конкретних прикладів з галузі християнської агіографії, тому викладаємо тільки істотні аспекти агіографічної міфології, ґрунтуючись на особистому авторському досвіді дослідження окремих текстів розглянутого літературного корпусу в православній культурі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислення означеної проблеми ґрунтується на авторському визначенні міфу як оповідання, яке зосереджено на священних смислах. Феномен священного як міфічної універсалії докладно розглянуто в працях відомого вченого М. Еліаде (2000). Опрацювавши пам'ятки міфів народів світу, учений пересвідчився в тому, що священне й мирське – два фундаментальні значення буття людини у світі, які є універсальними константами міфології (Еліаде, 2000). Відомий філософ неокантіанської школи Е. Кассіер (2002), котрий звернув увагу на просторові, часові й числові ієрофанії, зазначив: «Таким чином, протиставлення священного і профанного вперше осмислюється вже не як приватне, а як справді універсальне протиставлення <...>. Тут уможливується спеціальна морфологія міфу, яка доповнює міркування про загальну форму думки, що є його основою, і наповнює їх, зрештою, справжнім і конкретним змістом».

Таким чином, міфічна картина світу ґрунтується на диференціації священного й мирського. Ці значення науковець окреслює як істотні смислові поля, якими міф наділяє байдуже, «індиферентне» буття. «Проекція будь-якого буття й усього того, що відбувається на одну опозицію «священного» і «профанного», дозволяє їм знайти в самій цій проекції новий зміст – той зміст, який вони не просто «мають» із самого початку, а який виникає в них у цій формі розгляду, так би мовити, у цьому міфологічному «світлі»» (Кассіер, 2002).

Завдання міфу не обмежується поясненням картини світу. Уся культура спрямована на утвердження й підтримання певного громадського порядку за допомогою численних культурних каналів, міфології зокрема. Тому пояснення світу в міфі є поясненням представленого у відповідній соціокультурній традиції порядку. Його пояснення тісно пов'язується із санкціонуванням, що підкреслює відомий дослідник міфології Є. М. Мелетинський (2012). З урахуванням центрального значення сакрального, у його співвідношенні з профанним можна висновувати про сакральне як про смислове міфічне ядро, навколо якого концентрується порядок і яке визначає його зміст. Співвідношення між

сакральним і профанним у міфі відбиває ієрархію влади першого над другим. Водночас священне видається силою, яка керує свідомістю людей і спрямовує в тому аксіологічному напрямі, який зумовлює та чи інша традиція. Святе є визначальним чинником патернів — зразків поведінки людей. М. Еліаде (2000) визначав головну функцію міфу щодо створення зразкових моделей усіх обрядів і всіх значущих людських учинків, скоєних у життєвій практиці, і ця функція узгоджувалася ним у контексті священного та мирського.

Сфера перетину священного й мирського — людська спільнота, якій адресовано міф. У зазначеному культурному топосі священне організовує порядок і визначає для спільноти волю до порядку — прагнення до священного. Таким чином міф спрямовує людей до цінностей традиції, яка має свою волю, зведену в священне значення.

Розпочату загальну характеристику міфології слід розглядати як метаконтекст осмислення агіографічної літератури, яка є особливою міфічною модифікацією.

Центральна фігура агіографічного міфу — святий — праведник, котрий прагне до святості. Святість — це ідеал, який визначає зміст стратегічної лінії і тактики життя особистості. Наведена обставина вказує на два найістотніші аспекти міфу — екзистенціальне й аксіологічне: перше слугує відповіддю на запитання про сенс життя й долю людини, друге — на запитання про цінності культурної традиції. У зв'язку із цим подвижник здійснює ідеал міфу, котрий уявляється антропологічним ідеалом, створеним зусиллями духовної творчості авторів. Інструментами такої ідеальної конструкції слугують знаки, за допомогою яких утворюються окремі міфічні конфігурації: міфічний простір, час, різні образи — святих, людей, демонів, подій. В агіографічному міфі всі окремі значення й конфігурації концентруються навколо святого, розкриваючи його життєве сходження до ідеалу святості.

Картина сходження подвижника до святості засвідчує святого як динамічну фігуру. Динаміка його життя подається зовсім не в плавному еволюційному процесові, а в образах колосального життєвого напруження, яке демонструє невпинну духовну працю й духовну боротьбу. Окремі міфи представляють картину сходження до святості із ситуаціями гострих душевних травм і тимчасового духовного падіння подвижників, яке долається величезними витратами аскетичної енергії. Таким чином святий наділяється окремими рисами культурного героя, проте агіографічному міфу важливо спрямувати героїку на духовний подвиг святості, який називається аскетичним, а життя подвижника — аскетичним способом життя як специфічна модифікація культури особистості.

Аскетика містить дві основні інтенції — «аскезу відмови» й «аскезу устремління» до трансцендентного начала. «Аскеза відмови» належить до світу і власної самості, яка приноситься в «жертву служіння Богу».

Відмова від світу тісно пов'язується зі звільненням від прихильності до його цінностей, тому опір натискам мирських спокус слід розглядати як боротьбу індивіда за набуття особистої свободи. Причому боротьба відбувається в душі аскета, що породжує різноманітні мирські бажання, які відволікають свідомість особистості від служіння Богові. Агіографічний міф демонструє напружений опір аскета натискам спокус зовнішнього світу, тілесної людської природи, а також диявольських спокус. Тому сходження подвижника до святості характеризується як «духовна боротьба». З протистоянням натискам світу тісно пов'язана «духовна боротьба» аскета з власною природою. Ідеться про боротьбу з уродженими вадами людини, характерними для її ества. Аскетичний подвиг супроводжується радикальною переорієнтацією свідомості в напрямі до божественного, з позиції якого здійснюється витіснення мирських помислів.

В агіографічній літературі часто описується спокуса праведників демонічними силами. Такий сюжет набуває різних значень: по-перше, це свідчить про серйозну небезпеку, що чатує на аскета на його життєвому шляху, по-друге, підкреслює гостре агональне сходження праведника на вершину святості. Протистояння праведника інфернальним силам свідчить про його героїзм, відповідно до якого шлях праведника стає героїчним. Його перемога над диявольськими спокусами засвідчує славу праведника, праведності, а також прославляє певні сакральні сили, за допомогою яких досягається перемога.

Найважливішим способом конституювання аксіологічної шкали в агіографічних міфах слугує етика, яка спрямована на аскетичний дискурс набуває форми аскетичної етики утвердження культу святого відповідно до моральних норм релігійної традиції. Необхідні умови аскетичного способу життя — глибока віра в Бога, молитва й піст. Одним з істотних проявів духовного подвигу є смиренність як запобігання від гордині, зарозумілості та пихи. Цінність смирення означає не тільки відмову від нанесення будь-якої фізичної або душевної шкоди іншим людям, але також добровільне прийняття на свою адресу з їхньої сторони образ. Утримання від мирської слави розглядається тактичним засобом у стратегічній лінії аскетичного утримання від спокус світу й служінні Богові. Цінність смирення набуває радикальної форми — зречення власної самості та визнання безумовного значення Бога. Таке зречення розглядається добровільним жертвопринесенням Богові життя особистості, котра духовно очищується й розвивається.

Значна увага в агіографії приділяється демонстрації аскетичного побуту, що підкреслює надзвичайну суворість чернечого життя в контексті природних і соціальних потреб людини. У першому разі йдеться про граничне обмеження норм у харчуванні, одязі й сні, а в другому — у спілкуванні з довколишнім світом. При цьому слід наголосити на думці, згідно з якою автори аналізованого міфу прагнуть не тільки уявити стан суворого способу життя ченця, але також передати напружену працю з облаштування аскетичного буття подвижника. Воно органічно формує загальний процес духовної боротьби за здійснення аскетичного ідеалу.

Особливе місце в агіографічній літературі посідають дива – надприродні видіння, знамення, огляди, уславлення, які покликані не тільки підвищити значення в житті людей Бога, але також святих, подвижників благочестя й самого аскетичного подвижництва з властивими йому цінностями. У релігійній культурі диво відіграє істотну повчальну роль спонукає індивіда дотримувати встановленого порядку, який формує цінності й норми певної культури. Механізмом цього прагнення слугує міфопоетична мова, а диво розцінюється як специфічна форма прояву такої мови. У цій ситуації диво виконує функцію сакральної санкції, істотного механізму соціокультурного регулювання, який у релігійних традиціях освячує утверджений культурний порядок.

Необхідною ознакою агіографічного міфу є прославляння праведника, яке слід розцінювати як спосіб священної легітимації його способу життя. Основними формами такої легітимації слугують: 1) обрання Богом праведника; 2) допомога сакральних сил (Бога, янголів, святих) праведному в його сходженні до святості, котрі зміцнюють його духовні й фізичні сили, забезпечують від перешкод, які трапляються на життєвому шляху; 3) дива, вчинені Богом через обраного ним праведника під час його земного життя (зцілення, пророцтва) або після його смерті; 4) демонстрація духовної вершини за життя аскетичних чеснот; 5) прославляння перемоги в протистоянні з інфернальними силами — демонами; 6) картина блаженної кончини праведника, душа котрого приймається в сонм святих. Прославляння святого водночас означає прославляння аскетичного ідеалу, а також культурної традиції, яка утверджує ідеал святості разом з його антропологічними носіями.

Висновки. Узагальнення досвіду вивчення агіографічної міфології дозволяє виокремити такі її основні ознаки. Перше — це поміщення в центр наратива фігури подвижника релігійного благочестя як специфічного антропологічного типу. Тому агіографічний міф слід визнати різновидом антропологічного міфу в його релігійній модифікації. Друге — це постановка в центр наратива ідеалу святості, до якого

пряме подвижник. Святість слід розглядати як систематизуюче ядро й модифікатор аксіологічної шкали розглянутого міфу. Нарешті, зміст наратива становить аскетика у двох її основних інтенціях: заперечення цінностей «світу» й устремління до Бога. Аскетичне сходження — це боротьба подвижника з перешкодами, що виникають на його шляху. Цей міф демонструє ультимативну одержимість свідомості подвижника нуменозним, що супроводжується відмовою від профанного буття як недостойного щодо духовного устремління особистості. Духовна боротьба аскета органічно пов'язується з наполегливою духовною працею щодо набуття та зміцнення чеснот, необхідних для реалізації ідеалу святості. Міфічні образи як ідеальні зразки аскетичного життя відіграють роль культурних еталонів, важливих для збереження, відтворення і трансляції ціннісних констант конфесійної традиції.

Агіографічні тексти пропонуються розглядати як міфопоетичні наративи, які виконують апологетичні завдання в інтересах певної конфесійної традиції. Таку апологетику доцільно назвати агіографічною, своєрідність якої становить поетична мова з різноманітними художніми образами (світлими й демонічними), метафорами, риторизмом і діалогами.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з аналізом характеристик агіографічної міфології й розробленням методології для культурологічного вивчення агіографічних оповідань.

Список посилань

- Боровков, Д. А. (2009). *Тайна гибели Бориса и Глеба*. Взято из oldrushistory.ru/library/Тауна-gibeli-Borisa-iGleba27.
- Кассирер, Э. (2002). *Философия символических форм*. С. А. Ромашко. (Пер.). (Т. 2. Мифологическое мышление). Москва — Санкт-Петербург: Университетская книга.
- Мелетинский, Е. М. (2012). *Поэтика мифа*. Москва: Академический Проект; Мир.
- Панков, Г. (2015). *Агональність як смислова ланка аскетика в «Житті» киево-печерського ченця Феодора. Історія релігії в Україні: науковий щорічник* (Кн. II, с. 9–16). Львів: Логос.
- Панков, Г. (2014). *Феномен священного у «Житті» Феодосія Печерського. Історія релігії в Україні: науковий щорічник* (Кн. II, с. 13–20). Львів: Логос.
- Панков, Г. (2016). *Образ борця-аскета в агіографії Ісаака Печерського. Історія релігії в Україні: науковий збірник* (Ч. 2, 3, с. 25–34). Львів: Логос.
- Панков, Г. (2017). Ситуація ціннісного конфлікту в житті киево-печерського ченця Тита у контексті культуролого-релігієзнавчого осмис-

- лення. *Історія релігії в Україні: науковий збірник*, 23, 25-34. Львів: Логос.
- Прилуцкий, А. М. (2017). «Святой старец» Григорий новый: категориальная семиотика образа. *Известия Иркутского государственного университета. Серия: Политология. Религиоведение* (Т. 19, с. 124–130). Иркутск: Издательство ИГУ.
- Чумаченко, М. О. (2015). Агіографічний міф як специфічний культурний тип. *Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття, Матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції молодих учених 22–23 квітня 2015 р.* (с. 16–17). Харків: ХДАК.
- Элиаде, М. (2000). Священное и мирское. А. А. Васильева, Ю. Н. Стефанова и Н. К. Гарбовский (Пер.) Элиаде М. *Миф о вечном возвращении* (с. 249–366). Москва: Ладомир.
- Chumachenko, M. O. (2015). The Light and the Darkness Metaphoric and Symbolic Constructs and the Issue of the «Traumatized Subject» in Hagiography Mith. *Humanities and Social Sciences* (pp.19–22). Budapest.

References

- Borovkov, D. A. (2009). *The mystery of the death of Boris and Gleb*. Retrieved from oldrushistory.ru/library/Tayna-gibeli-Borisa-iGleba27. [In Russian].
- Cassirer, E. (2002). *Philosophy of symbolic forms*. S. A. Romashko (Transl.) (V. 2. Mythological thinking). Moscow – St. Peterburg: Universitetskaya kniga. [In Russian].
- Meletinsky, E. M. (2012). *Poetics of the myth*. Moscow: Akademicheskii Proekt; Mir. [In Russian].
- Pankov, G. (2015). *Agonality as the socialist syllabus of asceticism in «Zhitiye» Kyiv-Pechersky monk Feodor, History of Religion in Ukraine. Scientific yearbook*. (Book II, p. 9–16). Lviv: Logos. [In Ukrainian].
- Pankov, G. (2014). *Phenomenon of the sacred «Zhitiye» of Feodosiy Pechersky. History of Religion in Ukraine, Scientific yearbook*. (Book II). (p. 13–20). Lviv: Logos. [In Ukrainian].
- Pankov, G. (2016). The image of the wrestling ascetic in the hagiography of Isaak Pechersky. *History of Religion in Ukraine, Scientific collection*. (Part 2, 3, p. 25–34). Lviv: Logos. [In Ukrainian].
- Pankov, G. (2017). The Situation of the Confessional Conflict in the Life of the Kyiv-Pechersk Cenci Tita in the Context of Culturally-Relievistic Recognition of Osmislenia. *Istoriya of Relief in Ukraine, Scientific collection*, release 23, 25–34. Lviv: Logos. [In Ukrainian].
- Prilutsky, A. M. (2017). «The Holy Old» Gregory the New: *Categorical Semiotics of the Image*. *Izvestiya Irkutsk State University. Series: Political science. Religious studies*. (Vol. 19, 124–130). Publish ISU. [In Russian].

-
- Chumachenko, M. O. (2015). Hagiographic myth as a specific cultural type. *Culture and the information society of the XXI Centuries*, Materials of the All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists 22-23 April 2015. (p. 16–17). Kharkiv, KhSAC. [In Ukrainian].
- Eliade, M. (2000). Sacred and mundane. (Trans. A. A. Vasilieva, Yu. N. Stefanova, N. K. Garbovsky). *Eliade M. The Myth of Eternal Return*. (p. 249–366). Moscow: Lodomir. [In Russian].
- Chumachenko, M. O. (2015). *The Light and the Darkness Metaphoric and Symbolic Constructions and the Issue of the «Traumaized Subject» in Hagiography Myth. Humanities and Social Sciences*. (p. 19–22). Budapest. [In English].

Надійшла до редколегії 26.03.2018 р.